

UNIVERZITET U SARAJEVU - FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA PSIHOLOGIJU

ZAVRŠNI RAD

**EMOCIONALNO ZANEMARIVANJE U DJETINJSTVU I KVALITETA
RODITELJSTVA U ODRASLOJ DOBI**

Mentorica: Prof. dr. Đenita Tuće

Studentica: Ema Karagić

Sarajevo, juli, 2024.

UNIVERSITY OF SARAJEVO - FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF PSYCHOLOGY

FINAL WORK

**EMOTIONAL NEGLECT IN CHILDHOOD AND THE QUALITY OF
PARENTING IN ADULTHOOD**

Mentor: Prof. dr. Đenita Tuče

Student: Ema Karagić

Sarajevo, July, 2024.

SAŽETAK

Pregledni rad prikazuje kako iskustvo emocionalne zanemarivanja u djetinjstvu utiče na kvalitet roditeljstva u odrasloj dobi. Emocionalno zanemarivanje podrazumijeva neispunjavanje osnovnih zahtjeva za emocionalnom podrškom i pažnjom, što može imati dugoročno štetne posljedice na psihološki razvoj djeteta. Cilj rada je pokazati kako rani traumatski događaji oblikuju roditeljske prakse i emocionalne kompetencije kasnije u životu. U teorijskom dijelu rada opisuju se teorije povezane s emocionalnim zanemarivanjem i roditeljstvom, uključujući teoriju emocionalnog prihvatanja i odbacivanja, teoriju privrženosti i teoriju transgeneracijskog prijenosa traume. Pregled istraživanja pokazuje da zanemarivanje tijekom djetinjstva može rezultirati problemima s emocionalnom regulacijom, niskim samopouzdanjem i teškoćama u uspostavljanju sigurnih emocionalnih veza u odrasloj dobi. Svjesno roditeljstvo je naglašeno kao potencijalno rješenje za prekidanje ciklusa emocionalnog zanemarivanja. Svjesno roditeljstvo podrazumijeva prisutnost i svjesnost roditelja u svakodnevnom životu djece, aktivno slušanje i pružanje emocionalne podrške. Naglašavaju se metode na kojima prisutnost i refleksija mogu pomoći roditeljima da prepoznaju i prekinu negativne obrasce ponašanja iz svoje prošlosti, razviju bolje strategije za emocionalnu regulaciju i stvore sigurnije emocionalno okruženje za svoju djecu. Istraživanja ukazuju na to da emocionalno zanemarivanje znatno utiče na kvalitet roditeljstva i emocionalni razvoj budućih generacija. Ovi nalazi ukazuju na važnost svjesnog roditeljstva i psiholoških intervencija u pružanju podrške roditeljima koji su u djetinjstvu bili emocionalno zanemareni. Emocionalno zdravlje budućih generacija je moguće uz svjesno roditeljstvo.

Ključne riječi: Emocionalno zanemarivanje, kvaliteta roditeljstva, psihološka prilagodba, svjesno roditeljstvo, emocionalna podrška, teorija privrženosti, transgeneracijski prijenos traume.

ABSTRACT

The review paper illustrates how the experience of emotional neglect in childhood affects the quality of parenting in adulthood. Emotional neglect is the opposite of emotional care: it is an absence or deficiency in emotionally relating to a child, which leads to adverse outcomes for their psychological maturation. The main goal is to show how early traumatic experiences shape contemporary parenting practices and emotional competencies later in life. The paper gives an insight into some of the key concepts and theories associated with emotional neglect, including parenting: the theory of emotional acceptance and rejection, attachment theory, and the theory of transgenerational transmission of trauma. The reviews in the research indicated that childhood neglect would likely result in problems of emotion regulation and low self-esteem in adults other than difficulties in making safe emotional bonds. Mindful parenting is underlined to be the way to break the cycle of neglect. It's about the presence and awareness of a parent in a child's everyday experience, listening, and providing emotional support. Then, attention is given to how mindfulness and reflective work help parents recognize and interrupt old patterns of negative behavior or interaction they have inherited from their pasts; better emotional regulation strategies can be developed and a safer emotional environment can be created for their children. There is research evidence that emotional neglect seriously influences the quality of parenting and the emotional well-being of subsequent generations. These results have indicated the importance of mindful parenting and psychological intervention with parents who were emotionally neglected in their childhoods. The emotional health of future generations is achievable through mindful parenting.

Keywords: Emotional neglect, quality of parenting, psychological adjustment, mindful parenting, emotional support, attachment theory, transgenerational transmission of trauma.

SADRŽAJ:

1. UVOD	6
2. ODREĐENJE POJMA EMOCIONALNO ZANEMARIVANJE	7
2.1. Posljedice emocionalnog zanemarivanja na razvoj djeteta i psihološku prilagodbu u odrasloj dobi	10
3. EMOCIONALNO ZANEMARIVANJE U DJETINJSTVU I KVALITETA RODITELJSTVA U ODRASLOJ DOBI	13
3.1. Teorijska objašnjenja odnosa između emocionalnog zanemarivanja u djetinjstvu i kvalitete roditeljstva u odrasloj dobi	13
3.1.1. <i>Teorija roditeljskog prihvatanja-odbacivanja</i>	15
3.1.2. <i>Teorija privrženosti</i>	16
3.1.3. <i>Teorija transegeneracijskog prijenosa traume</i>	19
3.2. Emocionalno zanemarivanje u djetinjstvu i kvaliteta roditeljstva u odrasloj dobi: pregled dosadašnjih empirijskih nalaza	20
4. SVJESNO RODITELJSTVO KAO KLJUČ ZA TRANSFORMACIJU RODITELJSKIH PRAKSI	22
4.1. Određenje pojma svjesno roditeljstvo	22
4.2. Programi i intervencije usmjereni na poboljšanje kvalitete roditeljstva	24
5. ZAKLJUČCI	27
6. LITERATURA	29

1. UVOD

Roditeljstvo predstavlja kompleksno iskustvo koje značajno oblikuje odrasle osobe. Dolazak djeteta rezultira nizom promjena u ponašanju, emocijama i percepcijama roditelja. Ovo iskustvo potiče roditelje na introspekciju, mijenjajući njihovu perspektivu o sebi i njihovu ulogu u porodici. Lično doživljavanje roditeljstva igra ključnu ulogu u formiranju identiteta roditelja, što dalje utječe na atmosferu i kvalitetu odgojnog okruženja za dijete. Roditelji postaju glavni akteri razvojnog okruženja svog djeteta, što ima dubok i dugotrajan utjecaj na njegov razvoj i blagostanje (Bornstein i sur., 1998).

Nestabilni odnosi roditelj – dijete u djetinjstvu mogu dovesti do problema u ponašanju koji se nastavljaju tijekom čitavog života. Porodice koje karakteriziraju nedostatak topline i potpore, povezane su sa izazovima djeteta u kontekstu mentalnog zdravlja (McEwen, 2003).

Bowlby je naglašavao važnost kvalitetne emocionalne veze između roditelja i djeteta za zdrav razvoj. Ako roditelj ima problema s vlastitim emocionalnim obrascima, postoji veća vjerojatnoća da će teže zadovoljiti potrebe djeteta na osjetljiv i odgovoran način. To može rezultirati nesigurnom privrženosti djeteta. Emocionalne strategije koje se razvijaju kao odgovor na nesigurnu privrženost i temperament djeteta mogu imati dugoročne posljedice na način na koji osoba izražava i regulira svoje emocije u odrasloj dobi. Ovo ukazuje na važnost emocionalnog okruženja u ranom djetinjstvu i utjecaja koje to može imati na psihološki razvoj osobe tijekom cijelog života (Galderisi i Mucci, 2000; Zeynel i Uzer, 2020).

Traumatska iskustva koja su povezana sa zlostavljanjem i zanemarivanjem uključuju različite oblike neadekvatnog ophođenja koji su po svojoj prirodi ili direktno usmjereni na dijete ili nastaju zbog nepostojanja ili propuštanja primjerenog postupanja i brige prema djetetu ili za dijete (Myers, Berliner, Briere, Hendrix, Reid i Jenny, 2002). Pri tome, generalno trauma u djetinjstvu prožima mnogo područja životnog funkcioniranja odrasle osobe kao što su emocije, kognicije, ponašanja, društveno funkcioniranje i tjelesno zdravlje (Profaca i Arambašić, 2009).

Cilj ovog preglednog rada jeste pokušati dati sveobuhvatan pregled najvažnijih teorijskih i empirijskih spoznaja o negativnim posljedicama emocionalnog zanemarivanja u djetinjstvu i

kvalitete roditeljstva u odrasloj dobi. U skladu s tim, kroz rad će se nastojati odgovoriti na sljedeća specifična pitanja:

1. Šta je emocionalno zanemarivanje i kakav je odnos između emocionalnog zanemarivanja u djetinjstvu i psihološke prilagodbe u odrasloj dobi?
2. Kako se posljedice emocionalnog zanemarivanja u djetinjstvu odražavaju na kvalitetu roditeljstva u odrasloj dobi?
3. Šta se podrazumijeva pod pojmom svjesno roditeljstvo i na koji način ovaj konstrukt može doprinijeti unapređenju roditeljskih kompetencija osoba koje su bile emocionalno zanemarene u djetinjstvu?

2. ODREĐENJE POJMA EMOCIONALNO ZANEMARIVANJE

Prema definiciji Svjetske zdravstvene organizacije (WHO, 2022), zlostavljanje obuhvata svaki oblik tjelesnog i/ili emocionalnog zlostavljanja, seksualnog zlostavljanja, zanemarivanja te nemarnog postupanja ili iskorištavanja djece. Ovo rezultira stvarnom ili potencijalnom opasnošću za zdravlje, preživljavanje, razvoj ili dostojanstvo djeteta, unutar konteksta odnosa koji uključuje odgovornost, povjerenje i moć.¹

Zanemarivanje i emocionalno ili psihičko zlostavljanje su oblici zlostavljanja djece u kojima određene roditeljske prakse, često tijekom dugog razdoblja, mogu prouzročiti nepovoljne posljedice za dijete, uključujući teškoće s privrženosti i neorganski neuspjeh u rastu (Bilić, Buljan-Flander i Hrpka, 2012).

Postoji nekoliko oblika zlostavljanja i zanemarivanja, a Briere (1993) navodi sljedeće: spolno, tjelesno i psihičko zlostavljanje, emocionalno zanemarivanje, roditeljska zloupotreba sredstava ovisnosti.

Na osnovu niza meta-analiza međunarodnih istraživanja, možemo govoriti o zastupljenosti nedekvatnih tehnika roditeljstva koje su posljedica interakcije različitih faktora. Jedno od takvih

¹ World Health Organization (preuzeto sa: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment>)

je i analiza Stoltenborgh, Bakermans-Kranenburg i Van Ijzendoorn (2013), koji su utvrdili stope pojavnosti temeljene na samoprijavama od 22.6% za fizičko zlostavljanje, 12.7% za seksualno zlostavljanje, 36.3% za emocionalno zlostavljanje, 16.3% za fizičko zanemarivanje i 18.4% za emocionalno zanemarivanje.

Prema Buljan - Flander, Selak - Bagarić i Španić (2016) zanemarivanje se odnosi na uporno, dugotrajno, opće prisutno, pasivno i nenamjerno zapostavljanje djetetovih potreba. Općenito se ovaj pojam može definisati kao nedostatak odgovarajuće brige i njege od strane odraslih osoba prema djetetu o kojem brinu. Pored emocionalnog zanemarivanja, postoje još tri oblika: fizičko, medicinsko/zdravstveno i obrazovno/edukativno zanemarivanje. Fizičko zanemarivanje podrazumijeva da se djetetove fizičke potrebe za hranom, odjećom, skloništem i sigurnim okruženjem slobodnim od opasnosti ne zadovoljavaju. Može se definisati i kao odsustvo fizičkog napredovanja koje nije uzrokovano organskom genezom. Najčešći je oblik zanemarivanja i povezano je s društvenim nepovoljnostima i siromaštvom, dok je npr. emocionalno zanemarivanje često rezultat nedostatka znanja, vještina, emocionalne zrelosti i mentalnog zdravlja roditelja.

Medicinsko/zdravstveno zanemarivanje može započeti već u toku trudnoće, a obuhvata svaku vrstu odbijanja savjeta i pomoći o neophodnom ponašanju i postupcima koji će osigurati pravilan razvoj djeteta. Istraživanja upućuju da se uglavnom radi o mladim roditeljima, neželjenoj trudnoći i sl. Obrazovno/edukativno zanemarivanje odnosi se na izostanak potpore, pomoći kao i samog poticanja tijekom obrazovnog procesa. Obuhvata izostanak pomoći u samom učenju kao i nedostatak neophodne opreme za školu, nezainteresovanost za roditeljske sastanke i sl. (Buljan – Flander i sur., 2016).

Kada je riječ o zdravstvenom i obrazovnom zanemarivanju djece, jedna od uobičajenih pretpostavki je da roditelji zbog ograničenih organizacijskih vještina, možda ne mogu organizirati medicinske preglede ili se aktivnije uključiti u obrazovni kontekst, te da jednostavno ne mogu adekvatno prepoznati bolesti, loše prehrambene navike i probleme rasta ili psihičke poteškoće kod djece zbog vlastite neinformiranosti. Ova neinformiranost i nedostatak organizacijskih vještina mogu proizaći iz različitih osobnih i kontekstualnih faktora, uključujući nedostatak izloženosti dobrom modelu roditeljstva u djetinjstvu, vlastita iskustva zlostavljanja ili zanemarivanja, osobne poteškoće poput depresije, impulzivnosti, konzumiranja alkohola i droga, loših vještina rješavanja

društvenih problema, problema u bračnim odnosima ili nasilja, haotičnog porodičnog života te visoke razine stresa u životu povezanog sa siromaštvom i izolacijom (Carr, 2015).

Emocionalno zanemarivanje je kompleksan konstrukt koji se odnosi na propust u pružanju i zadovoljavanju emocionalnih potreba djece. U najširem smislu, emocionalno zanemarivanje uključuje nedostatak pružanja adekvatne strukture i optimalnog okruženja za rast i razvoj, zatim, nedostatak dovoljne naklonosti i brige za dijete, odbijanje traženja pomoći za emocionalne i ponašajne probleme kod djeteta, kao i razvijanje tolerancije na maladaptivno ponašanje kod djeteta (Stoltenborgh i sur., 2013). Buljan - Flander i sur. (2016) opisuju ovaj konstrukt kao nedostatak zadovoljenja osnovnih emocionalnih potreba, kao što su ljubav, psihološka toplina, udobnost i emocionalna "sigurna baza". Navode da roditelju nije u interesu poslušati da li dijete izražava da nešto želi ili ne želi, ono što oni slijede su njihove vlastite potrebe. U kriznim situacijama, nisu skloni pomoći djetetu zbog čega se ono osjeća odbačeno i samo. Ovakva porodična dinamika često rezultira time da djeca traže ili stvaraju grupe vršnjaka koje će kreirati neka vlastita pravila ponašanja, koja nerijetko idu van okvira društvenih normi. Nadalje jedno od ponašanja roditelja koje spada u aspekt emocionalnog zanemarivanja jeste zanemarivanja dječijih osjećaja, ogovaranje drugog roditelja pred djetetom, svađanje pred djetetom ili neko slično ponašanje koje čini da se dijete osjeća neugodno (Buljan - Flander i sur., 2016).

Carr (2015) ističe da drugi aspekti emocionalnog zanemarivanja uključuju intelektualne potrebe za stimulacijom, društvenu interakciju i razgovor, potrebu za postavljanjem granica i disciplinom primjerenom dobi, te potrebu za prilikama za autonomiju i neovisnost primjerenim dobi. Postoji mogućnost da ovakvo ophođenje često proizlazi iz nedostatka znanja, vještina, emocionalne zrelosti i mentalnog zdravlja. Također, prema Carr (2015) roditelji možda nisu svjesni koliko su njega i stimulacija važni za razvoj djeteta ili im nedostaju vještine za zadovoljenje djetetovih potreba za stimulacijom i brigom.

Za razliku od zanemarivanja, Bilić i sur. (2012) ističu da emocionalno ili psihičko zlostavljanje uključuje postojani, dugotrajni, sveprisutni obrazac u kojem roditelj aktivno i namjerno odbacuje, terorizira, izolira, iskorištava ili kvari dijete ili ozbiljno ograničava njegov razvoj. Odbacivanje uključuje kritiziranje, okrivljavanje, odbacivanje, ponižavanje, ismijavanje, sramoćenje, stigmatiziranje, omalovažavanje ili pojedinačno izlaganje djeteta teškim, nepravednim kaznama.

Nadalje, isti autori objašnjavaju da emocionalno zlostavljanje obuhvaća destruktivno ponašanje odraslih prema djetetu i uključuje prisutnost neprijateljskog ponašanja i odsutnost pozitivnih pristupa. Kada je dijete žrtva emocionalnog zlostavljanja najčešće ima problema s pokazivanjem emocija, u komunikaciji i kontaktu s drugima te ima negativan stav prema sebi. Također, takvi pojedinci se često osjećaju bezvrijedno, nemoćno i nevoljeno. Uspoređujući emocionalno zlostavljanje s drugim oblicima zlostavljanja, Carr (2015) ističe da se ono razlikuje po tome što je više usmjereno na odnose, ne zahtijeva izravne kontakte, a utjecaj posljedica može biti štetniji i dugotrajniji.

Briere (2002) navodi da traumatska iskustva povezana sa zlostavljanjem i zanemarivanjem rezultiraju problemima u odnosima i poteškoćama u stvaranju privrženosti. To znači da ova djeca mogu imati poteškoće u razvijanju bliskih i podržavajućih odnosa s drugima te da mogu iskusiti emocionalne probleme u interakcijama s drugima. Ovi negativni socijalni ishodi mogu imati dugotrajne posljedice na djetetov emocionalni i socijalni razvoj.

Više različitih faktora utječe na zanemarivanje djece, a siromaštvo se navodi kao jedan od najvećih. Zaključno se može navesti da roditelji koji su bili zanemareni u djetinjstvu, sa velikom vjerojatnošću, zanemaruju vlastitu djecu (Buljan – Flander, Kocijan - Hercigonja, 2003).

2.1. Posljedice emocionalnog zanemarivanja na razvoj djeteta i psihološku prilagodbu u odrasloj dobi

Doživljena trauma u djetinjstvu prožima mnoga područja životnog funkcioniranja odrasle osobe kao što su emocije, kognicije, ponašanja, društveno funkcioniranje i tjelesno zdravlje (Profaca i Arambašić, 2009).

Nedostatak osjetljivog i responzivnog skrbnika u djetinjstvu, koji bi pružao emocionalnu podršku i osjećaj sigurnosti, može imati negativne posljedice na razvoj djeteta tokom djetinjstva i adolescencije, ali i na njegovo socijalno funkcioniranje kasnije u životu. Naime, kada djeca nemaju podršku i razumijevanje od strane skrbnika u ranoj dobi, to može otežati razvoj njihovih socijalnih

vještina i sposobnosti za uspostavljanje zdravih odnosa s drugima (Müller, Bertsch, Bülau, Herpertz i Buchheim, 2018).

U usporedbi sa zanemarivanjem, emocionalno zlostavljanje obično uključuje manju razinu roditeljske odgovornosti i brige prema djetetu. To znači da roditelji često ne prepoznaju ili ne prihvataju svoje postupke kao zlostavljanje te rijetko poduzimaju korake kako bi zadovoljili djetetove potrebe. Posljedice emocionalnog zlostavljanja i zanemarivanja mogu biti ozbiljne i raznolike. To može dovesti do problema u rastu djeteta, poremećaja u stvaranju emotivnih veza s drugima, teškoća u ponašanju, kao i kašnjenja u razvoju motoričkih, kognitivnih i jezičnih vještina. Sama vrsta posljedica nam implicira potencijalni dugoročni učinak na djetetov životni put i opću dobrobit (Carr, 2015).

Emocionalno zanemarena djeca imaju roditelje koji su, vjerovatno, i sami doživjeli loša iskustva u odnosu s vlastitim roditeljima, te su već kao djeca razvili nesigurnu privrženost. Carr (2015) ističe da određene karakteristike roditelja mogu dodatno povećati rizik od problema u roditeljstvu, odnosno, umanjiti kapacitet roditelja za suosjećanje s djecom i otežati im pružanje adekvatne emocionalne podrške i brige. To uključuje loša iskustva roditelja s ranim vezivanjem, poput historije zlostavljanja djeteta ili porodičnog nasilja, kao i roditeljske mentalne zdravstvene probleme kao što su poremećaji ličnosti, depresija i zloupotreba droga. Također, spominje se i psihološka ranjivost roditelja, koja uključuje izražen doživljaj roditeljske nekompetentnosti i nesigurnosti, neadekvatna očekivanja od djeteta (koja su obično posljedica nedovoljnog znanja o dječijem razvoju), negativan način razmišljanja, nezrele obrambene mehanizme i sl.

Bowlby (1969) je primijetio da nedostatak interesa za dijete ili stalna nespremnost i nesposobnost da se zadovolje djetetove potrebe mogu dovesti do razvoja osjećaja nedostojnosti ili nepoželjnosti kod malog djeteta, koji se kasnije može ispoljiti kroz negativnu sliku o sebi i negativne samoevaluacije, te negativna uvjerenja o drugim ljudima i svijetu općenito.

Osobe koje su bile emocionalno zanemarene kao djeca često mogu razviti negativan pogled na sebe, osjećajući se nedostojnim ljubavi, podrške ili pažnje. Također, mogu imati iskrivljene percepcije svijeta, vjerujući da su drugi nepouzdana ili neprijateljski nastrojeni prema njima. Ovo može rezultirati osjećajem nepovezanosti i nesigurnosti u odnosima s drugima (Pynoos, Steinberg i Goenjian, 1996; prema Profaca i Arambašić, 2009). Ova iskustva mogu oblikovati naše osjećaje,

misli i ponašanja i ostaviti trajne tragove na naš način percipiranja svijeta i sebe. Stoga je važno prepoznati utjecaj emocionalnog zanemarivanja na formiranje slike o svijetu, slike o sebi i osjećaj osobne sigurnosti u odnosima s drugima kako bi se pružila odgovarajuća podrška i intervencije za osobe koje su prošle kroz ovakva iskustva (Bowlby, 1973; prema Hazan i Shaver 1994).

Potporu ovim teorijskim razmatranjima daju i neki empirijski nalazi. Naime, u istraživanju koje su proveli Egeland i Erickson (1987; prema Loos i Alexander, 1997), najjača veza u analizama koje su rađene na temu posljedica emocionalnog zanemarivanja jeste između roditeljskog zanemarivanja i samoprocjene socijalne izolacije/usamljenosti. Do sličnih nalaza došli su i Brage, Meredith i Woodward (1993; prema Loos i Alexander, 1997), u čijem je istraživanju utvrđeno da je emocionalno zanemarivanje u djetinjstvu prediktor niskog samopoštovanja, usamljenosti i društvene izolacije.

Dodatni aspekt koji nam govori o važnosti ove problematike jeste posljedica na neurobiološke procese u mozgu kasnije u životu. Tako, naprimjer, istraživanje Müllera i sur. (2018) ukazuje da nedostatak emocionalne podrške u djetinjstvu može oblikovati način na koji se mozak razvija i funkcionira u kasnijim godinama, što može utjecati na emocionalne reakcije, odnose i općenito mentalno zdravlje osobe. Konkretnije, utvrđena je bliska veza između razine oksitocina i predodžbi o privrženosti. Dodatno, analize su pokazale da oksitocin ima i ulogu moderatora u odnosu između emocionalnog zanemarivanja i socijalne (dis)funkcije.

Svjesni rezultata dosadašnjih istraživanja o anksioznosti i njezinom utjecaju na svakodnevno funkcioniranje, Egeland (2009) je pretpostavila da jedan od bitnih faktora za njen razvoj zadržavanje emocionalnih resursa (kao što je emocionalno zanemarivanje, nedostupnost ili ignoriranje) od strane skrbnika, što nepovoljno utječe na emocionalno zdravlje, rast ili prilagodbu djeteta. U prilog ovome idu i neki empirijski nalazi, koji ukazuju da djeca koja su izložena emocionalno stresnim situacijama u djetinjstvu, poput verbalnog zlostavljanja ili emocionalnog zanemarivanja, razvijaju poremećaj u načinu na koji se nose s emocionalnim situacijama, tako da postaju preosjetljiva na prijeteće situacije u međuljudskim odnosima (Nolte, Guiney, Fonagy, Mayes, Luyten, 2011). Tokom vremena, ova preosjetljivost može dovesti do problema u regulaciji stresa i straha te do pojave simptoma anksioznosti. Drugim riječima, pojedinci koji su doživjeli emocionalno zlostavljanje ili zanemarivanje u djetinjstvu mogu imati teškoće u kontroliranju svojih emocionalnih reakcija, što ih može učiniti podložnima anksioznosti u kasnijem životu. Ovi

nalazi su u skladu s drugim istraživanjima u kojima je utvrđena povezanost između dijelova mozga koji su uključeni u procesiranje emocija i odgovora na stres te stresnih iskustava u djetinjstvu i simptoma anksioznosti.

3. EMOCIONALNO ZANEMARIVANJE U DJETINJSTVU I KVALITETA RODITELJSTVA U ODRASLOJ DOBI

3.1. Teorijska objašnjenja odnosa između emocionalnog zanemarivanja u djetinjstvu i kvalitete roditeljstva u odrasloj dobi

Roditeljstvo je složen i višedimenzionalan proces koji obuhvata sve aktivnosti, odnose i odgovornosti povezane s brigom, odgojem i podizanjem djeteta od rođenja do odrasle dobi. To podrazumijeva u prvom redu odlučivanje za djecu i prihvatanje svoje uloge kao roditelja, zatim redefinisane vlastitih ciljeva, ulaganje emocionalnog i materijalnog napora, briga za djetetov rast i razvoj, vođenje i pomaganje istog. Također, roditeljstvo možemo posmatrati i kao priliku unutar koje će se ostvariti pojedinčev autentičan odnos prema djetetu (Čudina - Obradović i Obradović, 2006).

Čudina - Obradović i Obradović (2006) definiraju roditeljstvo kao kompleksan skup četiri ključna aspekta. Oni ističu da doživljaj roditeljstva uključuje osjećaj vlastite kompetentnosti, stavove prema djeci i roditeljstvu te prihvatanje uloge roditelja, uz istovremeno zadovoljstvo i balansiranje između roditeljstva i ostalih životnih obaveza. Roditeljska briga i skrb odnose se na akt rađanja i brigu za osiguranje njihove dobrobiti i podršku u njihovom razvoju, dok se roditeljskim postupcima, aktivnostima i ponašanjem nastoje postići odgojni ciljevi. Sve ove dimenzije stvaraju određeno emocionalno okruženje u kojem se oblikuju roditeljske odluke te se odvija komunikacija između roditelja i djeteta, koja je pod utjecajem odgojnog stila roditelja.

U formiranju identiteta i stavova djeteta, glavnu ulogu imaju roditelji. Drugim riječima, roditelji su glavni izvor životnih iskustava na kojima dijete gradi svoje uvjerenja. Struktura ličnosti, ponašanje i emocionalni odnos roditelja prema djetetu određuju kako će se dijete razvijati kao jedinka. Odgojni proces često proizlazi iz nesvjesnih aspekata roditeljske ličnosti, koji su formirani na temelju raznovrsnih i dugotrajnih iskustava koja su već dugo potisnuta iz svijesti. Da bismo shvatili motive roditeljskog ponašanja prema djetetu, dakle, ključno je upoznati cjelokupnu osobnost roditelja (Košiček i Košiček, 1965).

Roditeljstvo kao ključna dimenzija ljudskog funkcioniranja, može značajno utjecati na pojedinca, djelomično kao rezultat njegove razvojne historije. Način na koji roditelji odgajaju svoju djecu duboko je povezan s njihovim individualnim karakteristikama i prošlim iskustvima, uključujući djetinjstvo, obrazovanje te iskustva s porodicom i okolinom. Ove karakteristike ostavljaju trag na način percipiranja i reakcije roditelja u odnosu s djecom, što izravno utječe na kvalitetu roditeljstva. Da bi osoba bila sposobna pružiti razvojno fleksibilan i poticajan odgoj trebala bi da posjeduje odgovarajuće osobine. U tom kontekstu, možemo govoriti o empatiji, suosjećanju, kao i sposobnosti da se prepozna i cijeni nečija perspektiva (Košiček i Košiček, 1965).

Na dječiji razvoj utiču različiti aspekti roditeljskog ponašanja, a procesni model roditeljstva (Belsky, 1984) sugerira tri faktora. Većina istraživanja nisu eksperimentalna, ali nam pružaju dobar uvid u to kako roditeljstvo, u stvarnom svijetu, funkcionira. Prvo možemo govoriti o tome da je bitno kakvi su roditelji osobno, zatim kakva su njihova djeca i na kraju, kakav je kontekst u kojem žive. Svaka disfunkcija u jednom od tri aspekta, otkriva elemente i/ili odnose koji bi možda ostali nezapaženi. Ukoliko bude ugrožen neki od navedenih aspekata, roditelji mogu obavljati svoju ulogu kvalitetno, ako su emocionalno jaki i psihički stabilni. Disfunkcija zlostavljanje i/ili zanemarivanje djece ukazuje na mehanizam utjecaja, u patološkom dijapazonu, koji utječu i/ili upravljanju roditeljskim ponašanjem (Belsky, 1984).

U nastavku su opisane tri teorije, koje pružaju dobar okvir za razumijevanje kako iskustva iz djetinjstva oblikuju naše emocionalne reakcije i obrasce ponašanja u kasnijem životu te kako to može da utiče na kvalitetu roditeljstva. To su: Rohnerova teorija roditeljskog prihvaćanja-odbacivanja, Bowlbyeva teorija privrženosti i teorija transgeneracijskog prijenosa traume. Rohnerova teorija roditeljskog prihvaćanja-odbacivanja naglašava važnost roditeljskog prihvaćanja i topline te kako njihovo odsustvo može dovesti do osjećaja nesigurnosti i

nepovjerenja. Bowlbyeva teorija privrženosti istražuje temeljnu važnost sigurnih emocionalnih veza u ranom djetinjstvu za razvoj stabilne i zdrave ličnosti. Na koncu, teorija transgeneracijskog prijenosa traume objašnjava kako se neizlječene emocionalne rane i traume mogu prenijeti s jedne generacije na drugu, često nesvjesno, određujući način na koji roditelji komuniciraju sa svojom djecom.

3.1.1. Teorija roditeljskog prihvaćanja-odbacivanja

Teoriju roditeljskog prihvaćanja-odbacivanja koncipirao je poznati američki psiholog Ronald Rohner, 80-ih godina prošlog stoljeća (Rohner, 1984; prema Čudina – Obradović i Obradović, 2006). Prema Rohneru, ključna dimenzija roditeljskog ponašanja je dimenzija topline. On je značajnu pažnju posvetio upravo toj dimenziji umjesto roditeljskim stilovima odgoja, smatrajući je ključnom za djetetov emocionalni i psihološki razvoj (Rohner i Rohner 1980).

Osnovna postavka od koje polazi Rohner je da svako dijete želi da se osjeća voljeno i prihvaćeno, te da dijete prema roditeljskom ponašanju može prepoznati osnovni odnos roditelja u rasponu od odbačenosti do prihvaćenosti. Načini izražavanja roditeljskog prihvaćanja-odbacivanja su različiti, a uključuju šest bitnih dimenzija: ljubav i toplinu (verbalna i tjelesna), neprijateljstvo ili agresiju (verbalna i tjelesna), indiferentnost ili zanemarivanje i nediferencirano odbacivanje (odnosi se na djetetov subjektivni osjećaj da nije voljeno, da se niko ne brine za njega i da nije cijenjeno) (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Kako navode Čudina-Obradović i Obradović (2006), Rohner je smatrao da se svako roditeljsko ponašanje može objektivno procijeniti posmatranjem, ali mu je važnija bila subjektivna procjena odrasle osobe ili adolescenta da li se on kao dijete između 7-12 godina osjećao voljenim, cijenjenim i prihvaćenim. U skladu s tim, može se reći da je teorija bazirana na fenomenološkoj perspektivi.

Nadalje, kako isti autori pojašnjavaju, pojam roditeljskog prihvaćanja-odbacivanja je univerzalniji od bilo kojeg oblika roditeljskog odgojnog stila i govori nam o važnosti roditeljske ljubavi. Ukoliko roditelj ne ispuni djetetovu potrebu za osjećajem pripadnosti, takva djeca postaju emotivno hladne osobe, buntovnički nastrojene, agresivne, osobe sa niskom samopoštovanjem,

sklone delinkvenciji, depresiji, zloupotrebni sredstava ovisnosti, a što je potvrđeno brojnim empirijskim nalazima (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Rohnerova teorija uključuje tri subteorije. Prva govori o posljedicama, odnosno da su odbačeni pojedinci nesigurni u sebe, anksiozni i više zavisni, druga govori o posebni načinima suočavanja koje odbačeno dijete razvija prema svojim roditeljima, a treća govori o sociokulturalnim sistemima, odnosno, o tome zašto su neki roditelji topli i iskazuju ljubav svojoj djeci, a neki su hladni i zanemarujući u odnosu na njih (Samardžić i Novaković, 2019).

Zaključno, prema ovoj teoriji, odrasli koji su bili odbačeni kao djeca u djetinjstvu, uglavnom razvijaju snažnu potrebu za naklonošću, ali su već postali emocionalno neosjetljivi ili izolirani da bi mogli uzvratiti tu naklonost nekome. Kada takvi odrasli postanu roditelji, veća je vjerovatnoća da će odbacivati vlastitu djecu, za razliku od roditelja koji su bili prihvaćeni kao djeca. Na taj način, ciklus odbacivanja se može nastaviti (Rohner i Rohner, 1980).

3.1.2. Teorija privrženosti

Teorija privrženosti objašnjava stvaranje i važnost čvrste emocionalne veze između skrbnika i djeteta, a njen utemeljitelj je John Bowlby (Bowlby, 1973; prema Hazan i Shaver, 1994). Teorija privrženosti nam govori o važnosti osjećaja sigurnosti djeteta u odnosu na skrbnika. Dijete ima određene obrasce ponašanja (plakanje, smijanje, praćenje pogledom itd.) kako bi privuklo pažnju i održalo blizinu sa skrbnikom. Takvim načinom funkcioniranja, razvija se određeni sistem privrženosti koji može imati povoljne ili nepovoljne posljedice u emocionalnom i socijalnom funkcioniranju, ovisno od kvalitete. Svako adekvatno ispunjenje potrebe od strane skrbnika, rezultirati će osjećajem sigurnosti koji je od značaja za dijete, a svaka percipirana prepreka izazvati će tjeskobu i anksioznost. Ovisno od kvalitete interakcije između skrbnika i djeteta, dijete te obrasce internalizira te ih koristi kao svoje radne unutrašnje modele koji će mu biti prototip za sve odnose u budućnosti izvan primarne porodice (Bowlby, 1973; prema Hazan i Shaver, 1994).

Osim Bowlbya, značajan doprinos u daljem razvoju ove teorije dala je i njegova saradnica Mary Ainsworth (1985), koja je isticala da se tokom odrastanja formiraju nove emocionalne veze s drugim ljudima, ali da veza s roditeljima ostaje trajna i važna. Bez obzira na to kakav je bio tip

privrženosti u djetinjstvu, ljudi i dalje ostaju emocionalno povezani sa svojim roditeljima. Ovo sugerira da roditelji prestaju biti primarni objekti privrženosti tijekom odrastanja, ali ostaju značajni i utječu na emocionalne veze odraslih, čak i kad se formiraju nove veze u adolescenciji i odrasloj dobi.

Privrženost je poseban način emocionalne povezanosti sa osobom, a Ainsworth ju je definisala kao značajan emocionalni trajni odnos sa figurom privrženosti, koja se smatra nezamjenjivom za dijete. Odnos se temelji na prethodnim iskustvima primarnih skrbnika i izražava se ponašajnim obrascima u interakciji. Pojam "sigurne baze" je najvažniji aspekt te veze jer će on djetetu o(ne)mogućiti da istažuje okolinu i formira (ne)adekvatne odnose sa drugima (Ainsworth, 1989; prema Simard, Moss i Pascuzzo, 2011).

Nesigurna privrženost sa sobom nosi određeni utjecaj. Kada se odrasli suoče s nesigurnom privrženošću iz djetinjstva, to može utjecati na njihovu sposobnost pružanja emocionalne podrške vlastitoj djeci. Oni mogu imati poteškoća u stvaranju sigurnih i podržavajućih emocionalnih veza s vlastitom djecom zbog nedostatka vlastitog iskustva s takvim vezama u djetinjstvu (Loos i Alexander, 1997; Crittenden, 1992), a što se povezuje i sa međugeneracijskim ciklusom emocionalnog zanemarivanja (Wark, Kruczek, Boley, 2003).

Govoreći o emocionalnom zanemarivanju kao o jednoj vrsti trauma, Fonagy (2010) ističe da je najdestruktivniji faktor u odnosu privrženosti upravo trauma. Strukturiranje mozga, odnosno proces razvoja mozga, može biti otežan ili odgođen, ako dijete nema adekvatnu podršku u rješavanju svojih osjećaja anksioznosti. Ovo sugerira da roditeljska podrška i osjećaj sigurnosti u odnosu s roditeljima igraju ključnu ulogu u razvoju djetetovog mozga i emocionalne dobrobiti. Kada djeca doživljavaju traumatične situacije s roditeljima, poput zlostavljanja ili zanemarivanja, to može rezultirati razvojem negativnih unutarnjih predstava o roditeljima te konstantnom patnjom i osjećajima nelagode umjesto osjećaja sigurnosti. Osim toga, djeca koja su izložena traumatičnim iskustvima u odnosu s roditeljima mogu biti stalno uznemirena i zabrinuta u vezi s budućim odgovorima skrbnika ili kako im pružiti pomoć. Ove posljedice mogu imati dugoročne učinke na djetetov proces razvoja, ometajući formiranje zdravih međuljudskih odnosa i uzrokujući duboke emocionalne i mentalne izazove u odrasloj dobi (Thakar, Coffino i Lieberman, 2013). Trauma koja nije prorađena narušava mentalno funkcioniranje i ostavlja posljedice u novim odnosima, doći će

do preferencije odnosa koji će dovesti do iste ili slične traume (Roberts, Campbell i Ferguson, 2013).

Nesiguran obrazac privrženosti u čovjeku izaziva konstantnu potrebu da obraća pažnju na pitanja sigurnosti i zaštite sebe kao individue u svijetu i interpersonalnim odnosima. Pri tome, zanemaruje se razvoj u drugim područjima kao što je istraživanje, učenje, razvoj adekvatnih odnosa sa drugim i sl. Posljedično, odrasle osobe koje su u djetinstvu bile izložene iskustvima koja su po definiciji traumatična, vrlo vjerovatno će razviti nesiguran oblik privrženosti i sa svojim partnerom, ali i sa vlastitom djecom (Lyons – Ruth, 2003).

Činjenično, fenomen emocionalnog zlostavljanja ima implikacije na psihološko prilagođavanje pojedinca u odrasloj dobi. Prema Loos i Alexandra (1997), značajan utjecaj pronalazimo u području socijalne kompetentnosti i samopouzdanju pojedinca koji je kao dijete razvio nesigurnu privrženost. Kroz godine istraživanja, pokazalo se da nedostatak ljubavi i pažnje od strane roditelja može stvoriti temelje za razvoj nesigurnosti i emocionalnih poteškoća kod djece. Takva nesigurnost ostavlja tragove u različitim aspektima života odrasle osobe, uključujući negativan lični doživljaj sebe, neadekvatne interakcije s drugima, nesposobnost regulacije i upravljanja emocijama i sl.

Također, emocionalno zlostavljana ili zanemarena djeca, mogu razviti strah od odbacivanja i napuštanja u odrasloj dobi, što vodi do nepovjerenja i poteškoća u ostvarivanju intimne bliskosti u odnosima sa partnerom ili do toga da osoba bude preokupirana bliskošću, što je također obrazac ponašanja koji je odraz i posljedica doživljene traume u djetinjstvu (Kim, Beak i Park, 2021).

Završno, prema Kim i sur., (2021), ako autoritarni stil roditeljstva koji obuhvata roditeljsko kažnjavanje i kontroliranje može utjecati na razvoj nesigurne privrženosti kod djeteta, stvara se vjerovatnoća da će isti taj stil privrženosti u odrasloj dobi rezultirati autoritarnim roditeljskim stilom prema vlastitom djetetu. U tom slučaju, stvara se jedan ponašajni ciklus u relaciji roditelj – dijete koji se može ponoviti ili pogoršati sa nadolazećim generacijama.

3.1.3. Teorija transegeneracijskog prijenosa traume

Transgeneracijska teorija istražuje kako obrasci unutar porodice i dinamika koja se prenosi kroz generacije utječu na trenutno funkcioniranje pojedinaca, parova i porodice. Zasnovana je na teorijskim postavkama teoretičara Murraya Bowena, Ivana Boszormenyi-Nagya, Jamesa Framoa i Carla Whitakera, koji su otkrili da porodični obrasci, interakcije, međugeneracijske teme i nerješena pitanja u porodičnom porijeklu predstavljaju ključne komponente konteksta sadašnjeg funkcioniranja (Nelson, 2008).

U najširem smislu, transgeneracijski prijenos traume odnosi se na fenomen prenošenja traumatskih doživljaja s jedne generacije na drugu. Prijenos se odvija putem različitih obrazaca koji mogu biti emocionalni, kognitivni i ponašajni, kao i putem svjesnih ili nesvjesnih mehanizama koji su prisutni u porodičnom funkcioniranju. Neobrađene emocionalne rane ili obrasci ponašanja se prenose s roditelja na dijete gdje dijete posljedično internalizira te obrasce ili se suočava sa posljedicama trauma kod roditelja (Kellermann, 2001; Kellermann, 1999.)

Maladaptivni obrasci ponašanja se odnose na emocionalne i kognitivne obrasce u ponašanju, koji počinju rano u razvoju i tijekom života se ponavljaju, i vrlo često su autodestruktivni obrasci, koji mogu biti otporni na promjene. Oni imaju utjecaja na to kako osoba sebe i druge razumije i percipira. Također, odnosi se na reakcije i odgovore koje imaju na podražaje iz svoje okoline (Young, 1994; prema Simard, Moss i Pascuzzo, 2011). Osobe koje imaju maladaptivne obrasce ponašanja vjerovatnije da dolaze iz porodičnog okruženja koje je karakterizirano kao distancirano, odbijajuće, hladno, zadržavajuće, nepredvidivo, eksplozivno nego one porodice koje nemaju ovakve karakteristike (Berstein i sur., 2011; prema Zeynel i sur. 2020). Osobne potrebe za zaštitom, sigurnošću, stabilnošću, empatijom, dijeljenjem osjećaja, poštovanjem i prihvatanjem neće biti zadovoljene na adekvatan i predvidiv način (Young, 2003; prema Simard, Moss i Pascuzzo, 2011). Ukratko, pokazano je da maladaptivne sheme imaju vjerovatnoću prijenosa na narednu generaciju putem negativnih iskustava iz djetinjstva (Zeynel i sur. 2020).

Roditeljski stil suočavanja i ponašanje roditelja posreduju u prijenosi ličnih obrazaca na dijete. Djeca internaliziraju obrasce svojih roditelja tijekom procesa identifikacije što znači da emocije, ponašanja, misli i iskustva roditelja uzimaju kao svoje. Uslijed prijenosa maladaptivnih shema s

roditelja na dijete, oni postaju ranjivi za razvoj istih spoznaja i disfunkcionalnih vjerovanja kao što imaju njihovi roditelji (Zeynel i sur, 2020).

Emocionalno zanemarivanje je u korelaciji sa maladaptivnim shemama koje utiču na način da osoba vjeruje da je nesavršena, nepoželjna ili na neki drugi način manjkava, da se osjeća nedostojnim/om ljubavi, pažnje i poštovanja drugih, očekivanje da je bliske osobe neće emocionalno podržati i koja iskazuje da se većinu svog života, nije osjećao/la da je poseban/a nekome. Stoga mnogi disfunkcionalni obrasci se razvijaju unutar odnosa roditelj – dijete i uslijed nemogućnosti da se adekvatno zadovolje osnovne emocionalne potrebe djeteta (Cecero i sur., 2004; Lumley i Harkness, 2007; Wright i sur., 2009; prema Zeynel i sur., 2020).

Young, Klosko i Weishar (2003; prema Simard, Moss i Pascuzzo, 2011) sugeriraju da se problematični obrasci ponašanja počinju formirati tijekom djetinjstva i adolescencije te da ti obrasci mogu imati negativan utjecaj na osobni život i u kasnijim godinama. Naglašavaju mogućnost prenošenja tih obrazaca s generacije na generaciju, što ukazuje na važnost rane intervencije i tretmana kod djece i mladih kako bi se spriječili problemi u budućnosti. Također, istraživanje koje su proveli je pokazalo da su loša iskustva s roditeljima povezana s prenošenjem tih problematičnih obrazaca na odnos s vlastitom djecom. Stoga je, kako autori navode, ključno promovirati pozitivne roditeljske prakse i poticati podržavajuće odnose između roditelja i djece kako bi se spriječilo prenošenje takvih problema na sljedeće generacije.

3.2. Emocionalno zanemarivanje u djetinjstvu i kvaliteta roditeljstva u odrasloj dobi: pregled dosadašnjih empirijskih nalaza

Kako je već ranije istaknuto, emocionalno zanemarivanje značajno utječe na psihološko prilagođavanje u odrasloj dobi. Nedostatak roditeljske ljubavi i pažnje može dovesti do nesigurnosti i emocionalnih poteškoća, koje kasnije negativno utječu na samopouzdanje, interakcije s drugima i upravljanje emocijama (Loos i sur, 1997). S obzirom na snažan utjecaj na afektivne i ponašajne odgovore odraslih, nije iznenađujuće da sve veći broj dokaza sugerira da ovakva iskustva u djetinjstvu, također, utječu i na roditeljske prakse (Savage, Tarabulsy, Pearson, Collin-Vézina i Gagné, 2019).

Naime, roditeljstvo je jedinstvena faza života, koju istovremeno obilježava i radost i stres (Nelson i sur., 2014). U tom kontekstu, sama briga o novorođenčetu, koje je u potpunosti zavisno o odrasloj osobi, može podstaći sjećanja na to kako su sami roditelji bili tretirani od strane svojih roditelja, što može biti okidač naročito za one koji su bili zlostavljani ili zanemareni (Menke i sur., 2018). Drugim riječima, roditelji koji imaju nepovoljno iskustvo iz djetinjstva, suočavaju se s dodatnim izazovima tokom prelaska u roditeljstvo naročito u prve dvije godine. Izazovi se odnose na poteškoće u izgranji zdravog odnosa sa djecom i probleme sa mentalnim zdravljem (Christie, Talmon, Schäfer, De Haan, Vang, Haag i Brown, 2017).

U studiji Labella, Martin, Raby i Roisman (2019) prikazani su rezultati longitudinalne Minnesota studije rizika i adaptacije (MLRSA), koja je pratila razvoj pojedinca od rođenja do odrasle dobi. Do 17-te godine su prikupljeni podaci o zlostavljanju i zanemarivanju, a procjenu romantične funkcionalnosti u nekoliko navrata od rane odrasle dobi. Kada su isti pojedinci preuzeli roditeljsku ulogu, procijenjena je i kvaliteta roditeljstva. Studija je pružila dokaz za moguću povezanost između iskustva zlostavljanja i zanemarivanja u djetinjstvu i različite posljedice roditeljstva u odrasloj dobi. Medijator koji je identificiran odnosi se na aspekte funkcionalnosti romantičnih odnosa. Studija je predvidjela da iskustva zlostavljanja i zanemarivanja u djetinjstvu potiče više negativnog roditeljstva u drugoj generaciji.

Nadalje, Ludwig i Rostain (1993) pojasnili su da su roditelji koji su odrasli u zanemarenom porodičnom kontekstu, emocionalno odvojeni jedni od drugih. Kao posljedica, javlja se i nerazumijevanje potreba vlastite djece za ljubavlju, podrškom, bliskošću, naklonošću, a što može biti rezultat osjećaja nemoći i preplavljenosti jer ne znaju kako da udovolje tim potrebama.

Hughes i Cossar (2016) su napravili sistematičan pregled svih studija koje su pokazale povezanost majčinog iskustva emocionalnog zanemarivanja u djetinjstvu i njihovih kasnijih ishoda roditeljstva. Ključni nalazi te sistematizacije nam sugerišu da postoji veza između iskustva majke u kontekstu emocionalnog zanemarivanja u djetinjstvu i niže percepcije roditeljske kompetencije i samopouzdanja. Zatim, majke sa takvim iskustvom su pokazale nedostatak u funkcionisanju u odnosima u smislu povećanog roditeljskog stresa, nedostatak empatije i veću psihološku kontrolu. Također, indikacija je da su majke koje su doživjele emocionalno zanemarivanje u djetinjstvu u roditeljskoj ulozi upotrebljavale više fizičkog kažnjavanja i imale su više autoritaran stil roditeljstva.

Cilj studije koju su radili Schimmenti i saradnici (2015) bio je ispitati odnos između emocionalnog zanemarivanja u djetinjstvu, negativne afektivnosti i psihijatrijskih simptoma kod odraslih. Korelacione analize pokazale su značajnu pozitivnu povezanost između emocionalnog zanemarivanja, negativne afektivnosti i psihijatrijskih simptoma. Regresiona analiza pokazala je da su ženski spol, mlađa dob i negativna afektivnost prediktori ozbiljnosti psihijatrijskih simptoma. Medijacijska analiza je potvrdila da negativna afektivnost u potpunosti posreduje odnos između emocionalnog zanemarivanja i psihijatrijskih simptoma. Iako su potrebna dodatna istraživanja za bolje razumijevanje mehanizama koji povezuju navedeno, ovi dosadašnji nalazi potvrđuju ozbiljno predviđanje.

Na koncu, prema istraživanjima Rohnera i sur. (1980), vidljivo je kako iskustva roditelja iz djetinjstva imaju dubok utjecaj na njihovo roditeljsko ponašanje. Djeca koja su bila emocionalno zlostavljena ili odbačena od strane svojih roditelja često će ponavljati te obrasce ponašanja sa svojom vlastitom djecom, čime se perpetuira ciklus emocionalnog zlostavljanja i odbacivanja. Ovi roditelji često osjećaju snažnu potrebu za ljubavlju i pažnjom, ali imaju poteškoća u izražavanju te ljubavi zbog vlastite emocionalne praznine i nedostatka osjetljivosti. Istraživanja pokazuju da su roditelji koji su prošli kroz zlostavljanje ili zanemarivanje u djetinjstvu skloniji ponavljanju takvih obrazaca ponašanja, što može rezultirati neprijateljstvom, agresivnošću, emocionalnom nestabilnošću i niskim samopouzdanjem kod djeteta.

4. SVJESNO RODITELJSTVO KAO KLJUČ ZA TRANSFORMACIJU RODITELJSKIH PRAKSI

4.1. Određenje pojma svjesno roditeljstvo

Pojam usredotočena svjesnost naglašava važnost usmjerenja pažnje na sadašnji trenutak s neosuđujućim stavom. To podrazumijeva aktivno usmjeravanje pažnje na vlastite doživljaje, uključujući tjelesne senzacije, osjete, misli i emocije (Kabat-Zinn, 2003). Svjesnost, također, potiče roditelje da preispitaju tradicionalne rodne uloge i predrasude te da prihvate ideju o

ravnopravnom roditeljskom partnerstvu. Kroz svjesnost, roditelji postaju svjesniji svojih uvjerenja, vrijednosti i ponašanja te su otvoreniji za promjene i novi pristup roditeljstvu (Bonferbrener, 1979).

Shefali Tsabary, klinički psiholog i autorica, istaknula se razvijanjem koncepta svjesnog roditeljstva, što predstavlja revolucionaran pristup u odgoju djece. Kroz svoj rad naglašava važnost svjesnosti i osobnog razvoja roditelja u stvaranju zdravih i povezanih porodičnih dinamika. Tsabary (2014) navodi da je svjesno roditeljstvo pristup koji se uči kroz istinsko povezivanje s djecom. Zahtijeva potpuno angažiranje roditelja i njihovu volju za promjenom s obzirom da se promjene u odnosu sa djetetom mogu dogoditi, ako se roditelj osobno promijeni. Ovaj pristup poštuje postojeći odnos roditelja i djeteta, ali uvodi element svjesnosti. Ono što vodi do svjesnog roditeljstva jeste prepoznavanje ličnog stresa i traume, neispunjenih potreba te povezivanje istih sa trenutnim ponašajnim i emocionalnim problemom. Što bi značilo da roditelji nesvjesno reproduciraju dinamiku iz svog vlastitog djetinjstva, što može rezultirati sukobima s njihovom djecom. Ovaj pristup potiče na lični razvoj i osvještavanje svojih nesvjesnih emocionalnih reakcija iz prošlosti što im daje priliku da se oslobode starih obrazaca i uvjetovanja. Od roditelja se zahtijeva konstantan rad na sebi i preuzimanje odgovornosti za reakcije. Na ovaj način, stvara se unutrašnji mir roditelja koji pozitivno djeluje na njihov odnos sa djecom. Ako se pojavi bilo kakva situacija ili osoba koja ih na neki način uznemirava, trebaju se pozvati na introspekciju jer upravo oni odražavaju unutrašnja stanja. Kroz svjesno razmatranje vlastite prošlosti, mogu osloboditi sebe i svoju djecu od ponavljanja nefunkcionalnih obrazaca ponašanja te bolje razumjeti kako njihova prošlost utječe na njihov odnos u sadašnjosti (Tsabary, 2014).

Prema Kabat-Zinn i Kabat-Zinn (2021) svjesno roditeljstvo obuhvaća veću svjesnost o djetetovim potrebama i osjećajima, veću sposobnost roditelja da pažljivo slušaju i da budu u potpunosti prisutni u sadašnjem trenutku, prihvaćanje onoga što se događa u svakom trenutku onakvim kakvo je, bez obzira je li ugodno ili neugodno, sposobnost prepoznavanja svojih reaktivnih impulsa te primjerenijeg odgovaranja na ono što se događa.

Svjesno roditeljstvo ne teži stvaranju idealne djece niti savršenstvu u roditeljstvu, već prihvatanju svakog trenutka roditeljskog procesa sa sviješću i ljubavlju. Osnovni element svjesnog roditeljstva je njegovanje i ono uvijek ostaje centralno. Iako je roditeljstvo često izazovno i stresno, svjesnost može značajno smanjiti stres za roditelje i djecu. Ova vrsta roditeljstva može početi u

bilo kojem trenutku roditeljskog puta, s ciljem da usvajanjem svjesnosti poboljšamo nošenje sa stresom i unaprijedimo porodične odnose (Kabat-Zinn i sur., 2021).

Maccoby (2007; prema Duncan, Coatsworth i Greenberg, 2009) navodi da roditelji koji prakticiraju ovu vrstu roditeljstva pokazuju adekvatnu emocionalnu reakciju. Prate djetetove aktivnosti i reakcije, ali umjesto da ih kažnjavaju ili kontroliraju, koriste te situacije kao priliku za učenje i pružanje podrške djetetu kako bi shvatilo šta su društvene norme i prihvatljiva ponašanja. Ovaj pristup pomaže u održavanju pozitivnog odnosa između roditelja i djeteta te potiče djetetovu samostalnost i odgovornost.

Svjesno roditeljstvo ima osnovne elemente koji se odnose na prisutnost u trenutku, prihvaćanje djetetovih emocija bez prosuđivanja, te odgovaranje s empatijom i razumijevanjem. Roditelji se pozivaju na samoregulaciju vlastitih emocija kako bi uspostavili ličnu emocionalnu stabilnost. Komunikacija s djecom se promiče kao otvorena i poštovana, s naglaskom na aktivnom slušanju i priznavanju djetetovih iskustava. Postavljanje granica se preporučuje s ljubavlju i razumijevanjem, stvarajući podržavajuće okruženje za rast i razvoj djece u harmoničnu i uravnoteženu osobnost (Duncan i sur., 2009).

Na kraju, svjesno roditeljstvo ima veliki doprinos pozitivnom odnosu roditelj – dijete, da je manja osjetljivost u odnosu, da vlada veće povjerenje, manja razina stresa roditeljstva, veća dobrobit mladih i da je mudrije korištenje roditeljskih strategija (Dishison i sur., 2003; prema Duncan i sur., 2009)

4.2. Programi i intervencije usmjereni na poboljšanje kvalitete roditeljstva

Čudina-Obradović i Obradović (2002) naglašavaju potrebu za podrškom među roditeljima, posebno u situacijama krize. Mnogi roditelji se suočavaju s nedostatkom znanja i vještina potrebnih za efikasno roditeljstvo, što može dovesti do osjećaja nemoći i gubitka kontrole. Umjesto da traže pomoć, neki se oslanjaju na svoju intuiciju ili krive druge za probleme. Neki će postati strožiji ili se povući u rezignaciju. Oni kojima je ovo najpotrebnije, najteže ih je pridobiti da to

spoznaju. Programi budu privlačni, pristupačni i roditelji osjete da pored što uče nova znanja, dobivaju podršku i pomoć u tim izazovnim situacijama.

Razmatranje važnosti emocionalne stabilnosti roditelja za proces odgoja naglašava da su stabilne i zdrave ličnosti obično i efikasni odgajatelji. Njihova sposobnost pravilnog vođenja djece često proizlazi iz ispravnog odgoja koji su sami primili u djetinjstvu. Identifikacija s tim pristupom omogućava im da instinktivno primjenjuju naučene odgojne metode, što rezultira pravilnim roditeljskim postupcima. Učenje o odgoju, naročito za roditelje s višim nivoom inteligencije i emocionalne stabilnosti, postaje ključno za kontinuirani razvoj roditeljskih vještina. Kroz ovaj proces, roditelji postaju otvoreniji za prihvatanje savjeta i instrukcija te spremni da ih primijene u praksi. Nadalje, ključno je da roditelji od samog početka stvaraju pozitivno okruženje koje podstiče djetetovu samopouzdanost i osjećaj vlastite kompetentnosti. To stvara osnovu za zdrav emocionalni i psihološki razvoj djeteta (Košiček i sur., 1965).

Parens (1975) u svom radu naglašava kontinuitet razvoja ličnosti kroz odraslo doba, pri čemu roditeljstvo aktivira iste osnovne procese koji su prisutni od djetinjstva u mentalnom rastu i razvoju. Navodi se da roditelji, kroz iskustvo roditeljstva, ponovno proživljavaju slične unutarnje konflikte i izazove koje su sami prošli u svojem razvoju. Ovo implicira da je emocionalno putovanje roditelja duboko povezano s njihovom sposobnošću da podrže rast i razvoj svoje djece. U suštini, roditeljstvo nije samo vanjski proces brige o djetetu, već i unutarnji proces kroz koji roditelji obrađuju svoje vlastite emotivne i psihološke obrasce, što ima značajan uticaj na odnos s djetetom i njegov razvoj.

Istraživanje Sunko (2008) je pokazalo da ulaganje u roditeljstvo čini višestruku dobit: bolje djelovanje roditelja, stabilniji odgoj djece i bolje djelovanje porodice kao cjeline. Rezultati su pokazali statistički značajnu promjenu roditeljskih odgojnih stavova nakon aktivnog roditeljskog sudjelovanja u programima za roditeljstvo u odnosu prema djeci i manje neiskrenih porodičnih odnosa. Može se očekivati da će roditelji koji nisu poučavani unutar programa za roditeljstvo teže pokazivati promjene u odgojnim stilovima od onih koji su poučavani.

Jedan primjer programa koji kroz terapijsko iskustvo radi na posljedicama nepoželjnih iskustva iz najranijeg djetinjstva u svrhu boljeg roditeljstva jeste *Centar za Prirodno roditeljstvo*, osnivača Tomislava Kuljiša. Kroz svoju edukaciju za terapeuta stekao je duboke uvide o formiranju

osobnosti i shvatio da svi problemi odraslih proizlaze iz najranijeg životnog razdoblja. On ističe da čak i kasnija traumatska iskustva ne bi bila tako razorna da nisu bila utemeljena u ranom djetinjstvu. Kuljiš postavlja pitanje bi li roditelji radili iste stvari svojoj djeci da su svjesni posljedica takvih postupaka. S osnivanjem Centra Prirodno roditeljstvo, Kuljiš želi roditeljima približiti ove spoznaje i upozoriti ih na posljedice određenih odgojnih metoda koje se i dalje primjenjuju. Oponašajući zastarjele pristupe, poput bihevioralne pedagogije, Kuljiš se okreće programima edukacije iz područja razvojne psihologije i psihoterapije kako bi se bolje razumjeli djetetove potrebe i kako bi se podigla svijest o važnosti utjecaja iskustava iz ranog djetinjstva na kvalitetu života osobe.²

Circle of Security je organizacija sa sjedištem u Sjedinjenim Američkim Državama čiji je rad zasnovan na spoznaji da je svijet oblikovan iskustvima i kulturom. Poznavajući važnost rane privrženosti u razvoju djece, njihovi programi su osmišljeni kako bi pomogli roditeljima i profesionalcima da bolje razumiju i odgovore na potrebe djece. Rade sa pojedincima koji su doživjeli traumu, ali su svjesni njihove pozitivne namjere i potrebe za zaštitom zbog traume. Kroz edukaciju i podršku, *Circle of Security* nastoji stvoriti sigurne i povezane odnose između djece i njihovih staratelja, prepoznajući različite kulturne perspektive i iskustva koja oblikuju naše živote. Sadržaji ove organizacije ne pokušavaju da nametnu ili da govore šta je najbolje, nego isključivo rade na osposobljavanju pojedinca i zajednice.³

Hand in Hand Parenting je organizacija sa sjedištem u Sjedinjenim Američkim Državama, San Franciscu, bavi se podrškom roditeljima za vrijeme obrade sopstvenih traumatskih iskustava iz djetinjstva. Kroz pristupe kao što su partnerstva za slušanje (razmjena iskustva sa drugim roditeljima i podržavajuća okolina), specijalno vrijeme sa djecom (fokusiranje na odnos i oslušivanje vlastitih reakcija i nezadovoljenih potreba kao djeteta), postavljanje granica sa empatijom i ostajanje sa djecom dok ispoljavaju emocije (u svrhu sjećanja na sopstvena iskustava iz djetinjstva i da prepoznaju kako se njihova sopstvena emocionalna reakcija prenosi na način na koji reaguju na emocije svoje djece), organizacija pomaže roditeljima da prepoznaju i obrade sopstvene emocionalne povrede. Time će im se omogućiti da se osjećaju bezbjednije i mirnije u odnosu sa svojom djecom, da postanu emocionalno stabilniji lideri svojih porodica, čime se

² Centar za Prirodno Roditeljstvo (preuzeto sa: <https://ipd-center.eu/cpr/>)

³ Circle of Security (preuzeto sa: <https://www.circleofsecurityinternational.com/about/mission-statement/>)

prekida ciklus traume i omogućava čitavoj novoj generaciji da napreduje u emocionalnom i psihičkom smislu.⁴

Neufeld Institut se nalazi u Vankuveru, Kanada, bavi se obrazovanjem roditelja kako bi pružio pomoć roditeljima koji žele da razumiju i obrade sopstvena traumatska iskustva iz djetinjstva. Naglašavaju važnost funkcionalne emocionalne povezanosti između roditelja i djeteta, vjerujući da je to ključno za zdravo roditeljstvo. Teorija privrženosti i općenito razvojna psihologija su osnove na kojima su zasnovani njihovi kursevi. Na taj način, imaju mogućnost prepoznati i prekinuti neadekvatne obrasce ponašanja.⁵

5. ZAKLJUČCI

Emocionalno zanemarivanje je kompleksan konstrukt koji se može definisati kao propust u zadovoljavanju emocionalnih potreba djece, nedovoljno naklonosti i brige za dijete u emocionalnom smislu. Svako dijete, baš kao i odrasla osoba, želi da se osjeća voljeno, cijenjeno i poželjno, a emocionalno zanemarivanje je način ophođenja koji ne doprinosi kreiranju takvog subjektivnog osjećaja. Znajući važnost i veličinu utjecaja djetinjstva na kasnije ponašanje, posljedice neće izostati. U odrasloj dobi se prema sebi odnosimo onako kako su se prema nama drugi odnosili kada smo bili djeca. U većini slučajeva, emocionalno zanemarivanje počinje od kreirane nesigurne privrženost što implicira da će vrlo vjerovatno postojati poteškoća u stvaranju sigurnih i podržavajućih odnosa. Nisko samopouzdanje, neadekvatna emocionalna regulacija, sklonost depresiji, strah od bliskosti ili pretjerana bliskost sa drugima, agresivnost, društvena izolacija, osjećaj manje vrijednosti su samo neke posljedice koje mogu ometati svakodnevno funkcionisanje i kvalitetu socijalnog aspekta života.

Roditelj koji je bio emocionalno zanemaren može imati poteškoća u kreiranju povoljnog okruženja za rast i razvoj djeteta, ali i probleme u ličnom ophođenju prema vlastitom djetetu. Takvi roditelji obično imaju izražen osjećaj vlastite roditeljske nekompetentnosti i nesigurni su u vezi sa

⁴ Hand in Hand Parenting (preuzeto sa: <https://www.handinhandparenting.org/our-approach>)

⁵ Neufeld Institut (preuzeto sa: <https://neufeldinstitute.org/parent-education/>)

svojim roditeljskim odlukama i postupcima (zbog sniženog ličnog samopouzdanja), što vodi do prekomjerne kontrole ili nedostatka discipline. Mnogo obrazaca koji su posljedica emocionalne zanemarenosti može otežavati roditeljima da se emocionalno povežu sa svojom djecom, da budu strpljivi, tolerantni, razumljivi, ali i da znaju pružiti ono što možda oni nisu dobili u djetinjstvu. Teoretski postoji velika šansa da se ciklus zanemarivanja ponovi i da se nastavi prenositi na sljedeće generacije.

S obzirom da sve nas oblikuje iskustvo, kultura i ponašanje okruženja u kojem smo odrasli, naša svjesnost o tome i lični rad na sebi je ono što nam omogućava da promijenimo obrasce u ponašanju koje smatramo neadekvatnim. Roditeljstvo je odnos u kojem se oslikava naša ličnost, naše djetinjstvo, a svjesno roditeljstvo zahtijeva pristutnost roditelja u trenutku, emocionalnu podršku, aktivno slušanje, empatiju i toleranciju. Roditelji koji teže svjesnom roditeljstvu prepoznaju kako njihova vlastita tuga i/ili bol iz djetinjstva utiče na njihovu sposobnost da budu adekvatni roditelji i trude se da te negativne obrasce ne prenose na svoju djecu. Lični rad na sebi i osvještavanje trauma omogućava da roditelj pruži djetetu optimalno okruženje uprkos nedostatku istog u ličnom iskustvu. Kroz svjesnost i refleksiju, pristupe kao što su partnerstva za slušanje, specijalno vrijeme sa djecom, postavljanje granica s empatijom i ostajanje sa djecom dok ispoljavaju emocije, roditelji mogu prepoznati i obraditi sopstvene emocionalne povrede. Time će im se omogućiti da se osjećaju sigurnije i mirnije u odnosu sa svojom djecom, da postanu emocionalno stabilniji lideri svojih porodica, čime se prekida ciklus traume i omogućava čitavoj novoj generaciji da napreduje u emocionalnom i psihičkom smislu.

6. LITERATURA

Ainsworth, M. D. S. (1985). Attachments across the life span. *Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 61(9), 792 – 812.

Bilić, V., Buljan-Flander, G., i Hrpka, H. (2012). *Nasilje nad djecom i među djecom*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss* (No. 79). Random House.

Bornstein, M. H., Azuma, H., Galperin, C., Hanes, O. M., Maital, S., Ogino, M., ... i sur. (1998). A crossnational study of self-evaluations and attributions in parenting: Argentine, Belgium, France, Israel, Italy, Japan and the United States. *Development Psychology*, 34 , 662-676.

Brage, D., Meredith, W., & Woodward, J. (1993). Correlates of loneliness among Midwestern adolescents. *Adolescence*, 28, 685-693.

Briere, J. N., & Ford, D. Y. (1993). *Child abuse trauma: Theory and treatment of the lasting effects*. Newbury Park, CA: Sage Publications.

Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Buljan-Flander, G., Kocijan-Hercigonja, D. (2003). *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*. Zagreb: Marko M.

Buljan-Flander, G., Selak Bagarić, E., i Španić, A. M. (2016). Zlostavljanje i zanemarivanje djece. U D. Hrabar (ur.), *Prava djece – multidisciplinarni pristup* (str. 283-326). Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Burghy, C. A., Stodola, D. E., Ruttle, P. L., Molloy, E. K., Armstrong, J. M., Oler, J. A., ... & Birn, R. M. (2012). Developmental pathways to amygdala-prefrontal function and internalizing symptoms in adolescence. *Nature Neuroscience*, 15(12), 1736-1741.

Carr, A. (2015). *The handbook of child and adolescent clinical psychology: A contextual approach* (str. 816-818). Routledge.

Christie, H., Brown, E., De Haan, A., Haag, K., Schäfer, S. K., Talmon, A., ... i Vang, M. L. (2017). The transition to parenthood following a history of childhood maltreatment: A review of the literature on prospective and new parents' experiences. *European Journal of Psychotraumatology*, 8(7), 1-16.

Čudina – Obradović, M., i Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Čudina-Obradović, M. i Obradović, J. (2002). Potpora roditeljstvu: izazovi i mogućnosti. *Revija za socijalnu politiku*, 10(1), 45-68.

Duncan, L. G., Coatsworth, J. D., & Greenberg, M. T. (2009). A model of mindful parenting: Implications for parent–child relationships and prevention research. *Clinical child and family psychology review*, 12, 255-270.

Egeland, B. (2009). Taking stock: Childhood emotional maltreatment and developmental psychopathology. *Child Abuse & Neglect*, 33, 22-26.

Egeland, B., i Erickson, M. F. (1987). Psychologically unavailable caregiving. In M. Hart, R. Germain, i S. N. Hart (Eds.), *Psychological maltreatment of children and youth*. (pp. 110-119). New York: Pergamon.

Fonagy, P. (2010). Attachment, trauma, and psychoanalysis: Where psychoanalysis meets neuroscience. In G. O. Gabbard (Ed.), *Early development and its disturbances* (pp. 53-75). Routledge.

Galderisi, S., & Mucci, A. (2000). Emotions, brain development, and psychopathologic vulnerability. *CNS Spectrums*, 5(8), 44-48.

Hazan, C., i Shaver, P. R. (1994). Attachment as an organizational framework for research on close relationships. *Psychological Inquiry: An International Journal for the Advancement of Psychological Theory*, 5(1), 1-22.

Hughes, M., i Cossar, J. (2016). The relationship between maternal childhood emotional abuse/neglect and parenting outcomes: A systematic review. *Child Abuse Review*, 25(1), 31-45.

- Kabat-Zinn, J. (2003). Mindfulness-based stress reduction (MBSR). *Constructivism in the Human Sciences*, 8(2), 73 – 107.
- Kabat-Zinn, J., & Kabat-Zinn, M. (2021). Mindful parenting: Perspectives on the heart of the matter. *Mindfulness*, 12, 266-268.
- Kellermann, N. P. (1999). Diagnosis of Holocaust survivors and their children. *Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences*, 36(1), 55-65.
- Kellermann, N. P. (2001). Transmission of Holocaust trauma—An integrative view. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*, 64(3), 256-267.
- Kim, S., Baek, M., i Park, S. (2021). Association of parent–child experiences with insecure attachment in adulthood: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Family Theory & Review*, 13(1), 58-76.
- Košiček, M., Košiček, T., Radovčić, Š., i Šarotar, B. (1965). *I vaše dijete je ličnost*. Zagreb: Panorama.
- Labella, M. H., Martin, J., Raby, K. L., i Roisman, G. I. (2019). Childhood maltreatment and caregiving behavior: The role of romantic relationships. *Development and Psychopathology*, 31(1), 269-283.
- Loos, M. E., i Alexander, P. C. (1997). Differential effects associated with self-reported histories of abuse and neglect in a college sample. *Journal of Interpersonal Violence*, 12(3), 340-360.
- Ludwig, S., & Rostain, A. (2009). Family function and dysfunction. In J. H. Johnson & A. Smith (Eds.), *Developmental-behavioral pediatrics*, (pp. 103–118). Springer.
- Lyons-Ruth, K. (2015). Dissociation and the parent–infant dialogue: A longitudinal perspective from attachment research. *Attachment*, (3), 253-276.
- McEwen, B. S. (2003). Early life influences on lifelong patterns of behavior and health. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 9(3), 149-154.

- Menke, R. A., Morelen, D., Muzik, M., Rosenblum, K. L., i Simon, V. A. (2018). Longitudinal relations between childhood maltreatment, maltreatment-specific shame, and postpartum psychopathology. *Child Maltreatment*, 23(1), 44-53.
- Müller, L. E., Bertsch, K., Bülow, K., Herpertz, S. C., & Buchheim, A. (2019). Emotional neglect in childhood shapes social dysfunctioning in adults by influencing the oxytocin and the attachment system: Results from a population-based study. *International Journal of Psychophysiology*, 136, 73-80.
- Myers, I. J., Berliner, L., Briere, J., Hendrix, C. T., Jenny, C., & Reid, T. (2002). Treating adult survivors of severe childhood abuse and neglect: Further development of an integrative model. In J. E. B. Myers, L. Berliner, J. Briere, C. T. Hendrix, T. Reid, i C. Jenny (Eds.), *The APSAC handbook on child maltreatment*, 585-598.
- Nelson, T. S. (2008). Transgenerational family therapy theories. *The quick theory reference guide: A resource for expert and novice mental health professionals*, 237-249.
- Nelson, S. K., Kushlev, K., & Lyubomirsky, S. (2014). The pains and pleasures of parenting: When, why, and how is parenthood associated with more or less well-being? *Psychological Bulletin*, 140(3), 846-895.
- Newman, L., Sivaratnam, C., & Komiti, A. (2015). Attachment and early brain development—Neuroprotective interventions in infant–caregiver therapy. *Translational Developmental Psychiatry*.
- Obradović, J., i Čudina-Obradović, M. (2003). Potpora roditeljstvu: Izazovi i mogućnosti. *Revija za socijalnu politiku*, 10(1), 45-68.
- Parens, H. (1975). Parenthood as a developmental phase. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 23(1), 154-165.
- Profaca, B., & Arambašić, L. (2009). Traumatski događaji i trauma kod djece i mladih. *Klinička Psihologija*, 2(1-2), 53-73.

Roberts, Y. H., Campbell, C. A., Crusto, C. A., & Ferguson, M. (2013). The role of parenting stress in young children's mental health functioning after exposure to family violence. *Journal of Traumatic Stress, 26*(5), 605-612.

Rohner, E. C., i Rohner, R. P. (1980). Antecedents and consequences of parental rejection: A theory of emotional abuse. *Child Abuse & Neglect, 4*(3), 189-198.

Samardžić, S., i Novaković, M. (2019). Percepcija roditeljskog prihvatanja i odbacivanja i self-koncept alkoholičara. *Akademski pregled, 78*, 28-58.

Schimmenti, A., Bifulco, A., Di Dio, N., Gelsomino, E., Gervasi, A. M., La Marca, L., i Maganuco, N. R. (2015). Why do I feel so bad? Childhood experiences of emotional neglect, negative affectivity, and adult psychiatric symptoms. *Mediterranean Journal of Social Sciences, 6*(6 S1), 259-266.

Simard, V., Moss, E., i Pascuzzo, K. (2011). Early maladaptive schemas and child and adult attachment: A 15 year longitudinal study. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice, 84*(4), 349-366.

Stoltenborgh, M., Bakermans-Kranenburg, M. J., i Van Ijzendoorn, M. H. (2013). The neglect of child neglect: A meta-analytic review of the prevalence of neglect. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 48*, 345-355.

Sunko, E. (2008). Utjecaj provedbe programa za roditelje na njihove stavove o odgoju. *Odgojne znanosti, 10*(2 (16), 383-401.

Thakar, D., Coffino, B., i Lieberman, A. F. (2013). Maternal symptomatology and parent-child relationship functioning in a diverse sample of young children exposed to trauma. *Journal of Traumatic Stress, 26*(2), 217-224.

Tsabary, S. (2014). *The conscious parent: Transforming ourselves, empowering our children*. Hachette UK.

Zeynel, Z., i Uzer, T. (2020). Adverse childhood experiences lead to trans-generational transmission of early maladaptive schemas. *Child abuse & neglect, 99*, 1-14.

Web stranice:

- World Health Organization. Child maltreatment. Preuzeto sa: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment>
- Centar za Prirodno Roditeljstvo. Preuzeto sa: <https://ipd-center.eu/cpr/>
- Neufeld Institute. Preuzeto sa: <https://neufeldinstitute.org/parent-education/>
- Circle of Security. Preuzeto sa: <https://www.circleofsecurityinternational.com/about/mission-statement/>
- Hand in Hand. Preuzeto sa: <https://www.handinhandparenting.org/our-approach/>